

תרבותם הפוליטית של עולי חבר המדינות¹

רחל טוקטלי

בין ממצאי המחקר: התרבות הפוליטית של עולי חבר המדינות נבדלת מזו של יתר הקבוצות במדינה. בדרך כלל העולים מביעים עמדות פחות ליברליות וסובלניות כמעט בכל תחום ונושא. העולים חשים שאין הם יכולים להשפיע על המציאות שבה הם חיים, ותפיסתם האזרחית פסיבית מאוד.

באשר להיבט הכלכלי: הירידה המורגשת אצל העולים במעמד הכלכלי נוגעת בעיקר לדור המבוגר יותר. הדור הצעיר מיטיב יותר להשתלב, רוכש השכלה ומצליח בתחום הטכנולוגיות הגבוהות. באשר ליחס החברה הישראלית אליהם: נטיית העולים מחבר המדינות לשמר ערכים ודפוסי התנהגות שהביאו איתם מארצם נתפסת בעיני החברה הקולטת כחוסר רצון להשתלב במדינה החדשה. הבעיה מוחרפת עקב סטראוטיפים שונים הרווחים בחברה הישראלית לגבי יוצאי חבר המדינות.

הקדמה: הבהרת טיבו של הפרויקט

פרויקט מדד הדמוקרטיה עוסק בהערכה תקופתית של הדמוקרטיה הישראלית ומתמקד במידת ההגשמה של הערכים והיעדים הדמוקרטיים בישראל. מרכיבי המדד הם:

(א) איכות הדמוקרטיה;

(ב) איכות התפקוד והביצוע שלה. אלה נקבעים על-פי אפיונים ומשתנים רלוונטיים. במחקר הנדון המחברים אמדו את מידת הדמוקרטיה על-פי תכונות יסוד המתייחסות לשלושה היבטים: ההיבט המוסדי, היבט הזכויות והיבט היציבות. ההיבט המוסדי עוסק בחלוקת העוצמה וביחסי הגומלין בין נבחרי הציבור לבין נושאי המשרות הציבוריות. התכונות הקשורות בהיבט זה הן: אחריותיות (accountability), ייצוגיות, איזונים ובלמים, השתתפות פוליטית וטוהר המידות בממשל. היבט הזכויות עוסק בכבוד האדם וחירותו, בזכויות המיעוט ובשלטון החוק. הזכויות הרלוונטיות הן: הפוליטיות, האזרחיות והכלכליות, וכן שוויון מגדרי ושוויון למיעוטים. יציבותו של משטר דמוקרטי מעידה על איכותה של הדמוקרטיה ועל תפקודה. היא קשורה ביציבות הממשלה, בעימותים בין האזרחים לשלטון ובשסעים החברתיים. בפרק מיוחד נדונו הסוגיות הרגישות המלוות את העלייה 'הרוסית': השתלבותם של יוצאי חבר המדינות בחברה הישראלית, בכלכלה ובפוליטיקה; התרבות הפוליטית והערכים הפוליטיים שהם מביאים איתם ושמשפיעים על השיח הפוליטי הישראלי; הירידה מהארץ; ולבסוף עמדות הציבור הישראלי ביחס לעלייה ולעולים.

מדדי הדמוקרטיה: נקודת המבט של החוקרים

מדדי הדמוקרטיה נבדקו על-פי מידע המבוסס על מאגרי-מידע קיימים. המחקר נערך בשני כרי השוואה:

1 סקירה על המחקר מדד הדמוקרטיה הישראלית - עשרים שנה לעלייה מבריה"מ - 2009 מאת אשר אריאן, מיכל פיליפוב ואנה קנפלמן. המכון הישראלי לדמוקרטיה, מרכז גוטמן.

ד"ר רחל טוקטלי היא סוציולוגית וחוקרת חינוך מבוגרים.

(א) ביצועי ישראל בעבר לעומת 2009;

(ב) מגמות באיכות התפקוד והביצוע של ישראל לעומת 35 מדינות דמוקרטיות אחרות בעולם, על פי ממדים כמותיים שפותחו במכוני מחקר בינלאומיים. כמו כן נערך ב-2009 סקר דעת הקהל בישראל, הבוחן את עמדות הציבור באשר למימוש הדמוקרטיה בישראל, למידת התמיכה בה ולשביעות הרצון ממנה.

ההיבט המוסדי

ההיבט המוסדי נבחנו ב-2009 המדדים המוסדיים הקשורים לתהליך הבחירות: השתתפות האזרחים ומידת הייצוגיות בתוצאות. כן נבחנו מדד השחיתות הפוליטית. השתתפות האזרחים נבדקה על-פי שיעור המצביעים בבחירות. 65.2% מבין כלל בעלי זכות הבחירה השתתפו בבחירות לכנסת ה-18. שיעור הצבעה זה גדול מאשר ב-2006, שאז השתתפו 63.5% מבעלי זכות הבחירה, אבל נמוך מהמוצע בשנים 1949 - 2009, שעומד על 77.9%. בשנה זו ישראל ניצבת במדד זה במקום ה-20 מתוך 36 מדינות, אך יש להביא בחשבון כי יש מדינות שבהן חלה חובת הצבעה, ואחרות שבהן בעלי זכות בחירה שאינם משתתפים נדרשים לתת הסבר להימנעותם ועלולים להיקנס בגין אי מילוי חובתם האזרחית. שיעור ההצבעה בבחירות המקומיות יורד בקביעות מאז שנות ה-70 ועמד ב-2008 על 55%.

ייצוגיות

מידת הייצוגיות של המערכת הפוליטית נמדדת על-פי הסטייה מעקרון היחסיות שגורמת לאי התאמה בין הייצוג בפרלמנט לבין שיעור הקולות שקיבלו המפלגות, וכן על-פי מידת הדומיננטיות של המפלגה הגדולה ביותר. ישראל ממוקמת במדד הייצוגיות במקום ה-4 מבין 36 המדינות שנבדקו, מה שמעיד על יחסיות גבוהה מאוד. בבחירות של 2009 חלה עלייה במדד זה לעומת העבר. אולם הייצוגיות הגבוהה של הכנסת משקפת גם את הפיצול הרב במערכת המפלגתית. פיצול זה פוגע ביציבות הממשלה והמערכת הפוליטית, כיוון שהמפלגה המרכיבה את הקואליציה תלויה בשותפות קואליציוניות רבות כדי להשיג אמון של 61 חברי כנסת, ולמפלגות השותפות זכות וטו בתהליכי קבלת החלטות.

דומיננטיות

מדד הדומיננטיות המפלגתית משקף שליטה בלתי פרופורציונלית של מפלגה אחת או של מספר מפלגות בפרלמנט. במדד זה, ישראל נמצאת במקום השני במדרג של 36 המדינות, מה שמעיד על פיזור רב של הכוח בין המפלגות בכנסת. במרוצת השנים חלה ירידה בכוחן של המפלגות הגדולות בישראל ובד בבד פחתה הדומיננטיות המפלגתית בכנסת.

שחיתות פוליטית

שחיתות פוליטית מתבטאת בניצול לרעה של משרות ציבוריות כדי להשיג רווח אישי, והיא עומדת בסתירה לעיקרון של שלטון החוק. במדד הבינלאומי לתפיסת השחיתות חלה הידרדרות במעמדה של ישראל מהמקום ה-14 ב-2001 למקום ה-22 ב-2008.

היבט הזכויות

בהיבט הזכויות נבחנו הזכויות הפוליטיות האזרחיות, הזכויות החברתיות והכלכליות בחברה ומידת השוויון המגדרי.

זכויות פוליטיות

הזכויות הפוליטיות והאזרחיות מגנות על חירויות הפרט, שהן חיוניות לקיומו של הליך בחירות דמוקרטי תקין, שוויוני, הוגן וחשאי, המבטיח הזדמנויות שוות להשתתפות בחיים הפוליטיים. לבדיקת זכויות אלו שימשו המדדים הבאים: חופש העיתונות והחופש הכלכלי; מדד חוק וסדר, שלטון החוק ושיעור האסירים הביטחוניים והלא ביטחוניים בישראל; ומדד התחרותיות והפערים המגדריים בכלכלה. מדד חופש העיתונות מתייחס לסביבה החוקתית שבה העיתונות פועלת, ללחצים פוליטיים על עיתונים ולגורמים כלכליים המשפיעים על הנגישות למידע. במדד זה ירדה ישראל מהמקום ה-28 אשתקד למקום ה-31 השנה, מתוך 36 המדינות שנבדקו, והיא משתייכת לקטגוריה של המדינות שבהן העיתונות חופשית למחצה – כנראה בשל הגבלות על פרסומים ביטחוניים.

במדד חוק וסדר, שלטון החוק ושיעור האסירים באוכלוסייה, נבדקו: א) אי-תלותה של המערכת המשפטית במדינה ומידת הציות של האזרחים לחוק. במדרג של 36 המדינות שנבחנו, ישראל תופסת את המקום ה-12-20 (יחד עם עוד מדינות שקיבלו ציון זהה), כמו בשנים קודמות. ב) שיעור האסירים באוכלוסייה נבדק לפי מספר האסירים למאה אלף נפש, בלי האסירים הביטחוניים. מספר זה עמד ב-2009 על 196 לעומת 165 ב-2007. ההנחה היא ששיעור אסירים גבוה מאפיין נוקשות של מערכת אכיפת החוק והגבלות על חירות הפרט. במדד זה מוקמה ישראל במקום ה-27 מתוך 36, לעומת המקום ה-25 אשתקד.

זכויות כלכליות

הזכויות הכלכליות נבדקו באמצעות מדד החופש הכלכלי, שמתייחס לקיומו של שוק חופשי ולמידת התערבות הממשלה בתחום הכלכלי, על-פי צירוף של עשרה אינדיקטורים כלכליים. ישראל עלתה מהמקום ה-25 ב-2008 למקום ה-24 ב-2009, בציון 67.6%. כמו כן נבדק המדד הגלובלי לתחרותיות הבוחן, על סמך 12 תחומי תחרותיות, את המידה שבה מדינה מסוגלת להבטיח שגשוג ושוויון הזדמנויות לאזרחיה. במדד זה ירדה ישראל מהמקום ה-15 אשתקד למקום ה-19 במדרג 36 המדינות. בדוח לשנת 2009 צוין שנקודות התורפה של ישראל קשורות למסודותיה הממשלתיים, לדאגה גוברת בקשר לשמירת זכויות הקניין, להוצאות ממשלה לא יעילות ולירידה באמון שרוחשים האזרחים לפוליטיקאים.

פערים מגדריים

במדד הגלובלי של הפערים המגדריים נבדקים היקף אי-השוויון בין המינים והשינויים החלים בו בתחומי הפוליטיקה, הכלכלה, החינוך והבריאות. במדד זה חלה הרעה במיקומה של ישראל, שירדה מהמקום ה-21 אשתקד למקום ה-25 ב-2009. נקודות התורפה נמצאו בתחום הפוליטי (ייצוג הנשים בכנסת ה-18 מגיע ל-17.5% מכלל חברי הכנסת) ובתחום הכלכלי. בתחומי החינוך והבריאות לא נמצאו פערים בין המינים.

היבט היציבות

אי-השלמת קדנציה

יציבותה של המערכת הפוליטית מתבטאת בהיעדר שינויים יסודיים או שיבושים מהותיים בתפקודה של המערכת הפוליטית. במדד אי-השלמת קדנציה ותדירות חילופי השלטון, יחסית לתקופת הכהונה שנקבעה בחוק. במדד זה חלה ירידה; בעשור האחרון לא הצליחה שום ממשלה להשלים קדנציה מלאה.

שסעים חברתיים

יציבות המערכת נבדקה גם לפי רמת המתיחויות בין קבוצות בחברה על רקע שסעים חברתיים. נמדדו המתיחויות על רקע דתי, על רקע לאומי ועל רקע לשוני. המתיחויות על רקע דתי עשויה לבוא לידי ביטוי בניסיון להחליף את החוק האזרחי בחוק דתי, בהדרת קבוצות דתיות מתהליכים פוליטיים או בדיכוי ובכפייה דתית. במדד המתיחויות על רקע דתי, ישראל קיבלה ציון נמוך, והיא נמצאת במקום ה-34-35 יחד עם הולנד. גם במדד המתיחויות על רקע ערבי/לאומי/לשוני ציונה של ישראל נמוך, והיא דורגה במקום ה-35-36. ב-2009 לא חל שינוי במדדי המתיחויות לעומת שנים קודמות. המתיחויות בין הקבוצות בחברה הישראלית גבוהה, בשל ההטרוגניות הדתית, העדתית, האתנית והלשונית ובשל חפיפה מצטברת של שסעים שונים בין אותן קבוצות, המחזקת את האפשרות לקונפליקט גלוי.

מסקנות החוקרים הן כי מדדי הדמוקרטיה הישראלית ב-2009 מבטאים חוסר אמון גובר של האזרחים כלפי המערכת הפוליטית, שנבע מחוסר שביעות רצון מתפקוד הממשלה ומפרשיות שחיתות בקרב אישים בצמרת הפוליטית. הם מבטאים גם מתחים מצטברים בין קבוצות שונות בחברה, במיוחד מתיחויות בין האזרחים היהודים לבין האזרחים הערבים של המדינה, שגברו במבצע 'עופרת יצוקה'.

תפיסות מימוש הדמוקרטיה בקרב הציבור הישראלי: סקר 2009

במרס 2009 נערך בקרב מדגם של כלל האוכלוסייה בישראל סקר דעת קהל במטרה להעריך את עמדות הציבור באשר למימוש הדמוקרטיה בישראל. עמדות הנשאלים נבחנו משלושה היבטים: המוסדי, הזכויות והיציבות.

התעניינות בפוליטיקה

היבט המוסדי

עניין בפוליטיקה מעיד על 'הבנה מושכלת' ועל בקיאות במידע הפוליטי, המאפשרות לקבל החלטה מחושבת ומבוססת ביום בחירות, בלא להיות נתון להשפעות פופוליסטיות של המפלגות. לאורך השנים ניכר תהליך אטי של התרחקות מהתחום פוליטי מצד האזרחים הישראלים ככלל ובקרב האזרחים הערבים בפרט. עם זאת, בהשוואה בינלאומית, הציבור הישראלי מוסיף לגלות עניין רב בפוליטיקה: ב-2009, ישראל נמצאת במקום השלישי בין 32 המדינות שנדגמו מבחינת העניין שמגלים האזרחים בפוליטיקה. 78% מהאזרחים 'מתעדכנים' בנעשה בפוליטיקה, אך שיעור 'המתעניינים' ברמה גבוהה או מסוימת יורד ועומד על 68% - ירידה של 18% בשנים האחרונות. ואילו בקרב הצעירים, רק כמחצית מתעניינים בפוליטיקה ברמה דומה. תפיסות הציבור את הדמוקרטיה הישראלית מציגות תמונה בעייתית: כשליש מכלל האוכלוסייה, ויותר ממחצית המרואיינים במגזר הערבי ובקרב יוצאי חבר המדינות, סבורים כי ישראל אינה דמוקרטית די הצורך.

ישראלים רבים, יהודים וערבים, אינם מרוצים מאופן תפקודה של הדמוקרטיה הישראלית. רק 35% סבורים שישראל דמוקרטית במידה המתאימה. 28% טוענים שיש יותר מדי דמוקרטיה, ו-37% טוענים שהדמוקרטיה אינה מספקת. עמדה זו שוררה בעיקר במגזר הערבי (57%, ובקרב יוצאי חבר העמים - 50%).

תחושת ההשפעה על המתרחש במדינה

אזרחות פעילה היא אחד התנאים החשובים ביותר בתרבות הפוליטית של מדינה דמוקרטית. אולם רק 18% מהציבור הישראלי חשים כי יש להם יכולת רבה או מסוימת להשפיע במסגרת המדינית-פוליטית, ואילו 50% חשים שאין להם שום יכולת להשפיע. עם זאת, עלה מ-32% אשתקד ל-50% השנה שיעור הישראלים הסבורים שרמת ההשתתפות של האזרחים בישראל עולה על זו המקובלת במדינות דמוקרטיות אחרות. לעומת התחום הפוליטי, מרבית האזרחים סבורים שהם יכולים להשפיע על המתרחש בצבא, במוסד הלימודים, במקום העבודה וביישוב המגורים. פילוח התשובות לפי הקבוצות בישראל מראה כי העולים מחבר המדינות מרגישים שרמת היכולת שלהם להשפיע היא הנמוכה ביותר: 61% חשים כך במישור הפוליטיקה הארצית ו-40% משיבים שאין להם יכולת להשפיע גם על המתרחש ביישוב מגוריהם, במקום הלימודים ואף במקום עבודתם. עולים אלה הם בעלי התפיסה הפסיבית ביותר, אם משום שהם מכירים פחות את מנגנוני ההשפעה בחברה (חוקים, תקנות ביורוקרטיות, ועוד) ואם משום שהם מביאים איתם תפיסה של ריחוק בין האזרח לבין הרשויות. 39% מהעולים מקבלים מידע על הפוליטיקה בעיקר מאמצעי התקשורת בעברית, ואילו 56% מקבלים מידע מאמצעי התקשורת ברוסית, שהעמדות המובעות בהם הן יותר ימניות. החוקרים סבורים כי ההשתתפות הפעילה של העולים בבחירות וריבוי חברי הכנסת דוברי רוסית אינם מצביעים על השתלבות מלאה שלהם בפוליטיקה הישראלית, כיוון שדפוסי ההצבעה ושיקולי ההצבעה שלהם שונים מאלו של כל קבוצות הוותיקים.

במגזר הערבי, תחושת ההשפעה גבוהה רק במה שנוגע לממשל המקומי, למקום העבודה ולמוסד החינוכי. בהתאם לכך, שיעורי ההשתתפות בבחירות המקומיות גבוהים יותר. במישור הלאומי, תחושת ההשפעה של הערבים נמוכה יחסית, ושיעור השתתפותם ירד מ-90% ב-2003 ל-62% ב-2009.

ב-2009 47% מכלל האוכלוסייה ראו עצמם אחראים לפעולות הממשלה באמצעות הבחירות, ואילו 53% סברו שלאזרח אין אחריות על מעשי הממשלה. רק 37% סברו שהפוליטיקאים מתחשבים בדעתם של האזרחים, ועם זאת 58% הסכימו ש'הבחירות הן הדרך הטובה לאלץ ממשלות להתייחס לדעתו של העם'.

תמיכה במשטר דמוקרטי מול כמיהה למנהיגות חזקה ולשלטון מומחים

רבים בציבור הישראלי - 61% מכלל הציבור, 74% מהעולים - מאמינים ביעילותו של משטר חזק, שבראשו עומד מנהיג חזק. תמיכה זו גבוהה בישראל יותר מאשר ברוב המכריע של המדינות הדמוקרטיות: ישראל ממוקמת במקום ה-27 מתוך 30 מדינות. בתשובות לשאלה אם רצויה מנהיגות חזקה שאינה צריכה להתחשב בכנסת או במערכת הבחירות, נמצא כי ככל שהעמדות הפוליטיות נוטות ימינה התמיכה ברעיון זה גבוהה יותר: 43% בימין, 39% במרכז ו-29% בשמאל מצדדים במנהיגות חזקה. גם מידת הדתיות קשורה בשיעור התמיכה ברעיון זה: 51% בקרב החרדים, 49% בקרב המסורתיים ו-33% בקרב החילוניים. השיעור הגבוה ביותר נמצא בקרב מצביעי ש"ס: 59%. תמיכת הציבור הכללי יורדת ל-42% בתשובה לשאלה אם יש להפוך את

ישראל למדינה שבה למשטר יהיו סממנים אותוריטריים. רוב הישראלים נוטים שלא להעניק לראש הממשלה סמכויות נוספות על חשבון הרשות המחוקקת. מתוך כל סוגי המשטרים החלופיים למשטר הדמוקרטי, 58% מהציבור בישראל בוחרים בשלטון מומחים, שהחלטותיהם מתקבלות על בסיס תפיסתם המקצועית, בלי להתחשב בעמדות הציבור. בקרב העולים מגיע שיעורם של אלה ל-72%.

טוהר המידות ושלטון החוק

89% מהישראלים חשים שהמדינה נגועה בשחיתות עמוקה. 37% סבורים שהשחיתות בישראל רבה מאשר במדינות דמוקרטיות אחרות. 50% סבורים שהפוליטיקאים נמצאים בפוליטיקה אך ורק למען רווח אישי. מעניין שבציבור הערבי הדעות חיוביות יותר: רק 22% מסכימים עם הטענה שכדי להגיע לצמרת הפוליטית אדם צריך להיות מושחת. בקרב יוצאי חבר המדינות, 47% מסכימים עם טענה זו לעומת 39% מקרב היהודים הוותיקים.

ב-2009 חלה עלייה מסוימת באמון הציבור במוסדות השלטון, אך אמון האזרחים במרבית המוסדות, בעיקר במוסדות הפוליטיים, נותר נמוך. גם האמון במוסדות אכיפת החוק אינו גבוה, ורמת האמון במשטרה היא מן הנמוכות במדינות הדמוקרטיות: 40% בלבד נותנים אמון במשטרת ישראל.

היבט הזכויות

חופש הביטוי בישראל

הרוב המכריע של האזרחים בישראל סבורים שחופש הביטוי בישראל מובטח. רק 12% סבורים שבישראל יש פחות חופש ביטוי מאשר במדינות דמוקרטיות אחרות. באופן עקרוני, 74% מכלל האוכלוסייה תומכים בחופש הביטוי "לכולם, בלי קשר לעמדותיהם". עם זאת, ב-2009, שנת מבצע 'עופרת יצוקה', 58% מכלל הציבור - 61% בקרב היהודים הוותיקים, 51% בקרב העולים - מסכימים להגבלת הביקורת החריפה על המדינה. החוקרים מסבירים כי סובלנות פוליטית נבחנת בהקשר של איום, וישראל נתונה לאיום ממשי מאז הקמתה.

שוויון למיעוטים

שוויון למיעוטים מעיד על חוסנה של דמוקרטיה. על רקע הסכסוך הערבי-ישראלי והמציאות הפוליטית והכלכלית, שאלת נאמנותם של האזרחים הערבים למדינה מאלצת מפלגות ובוחרים לנסח עמדה בנושא. בקרב הציבור היהודי שוררת תמיכה רחבה בשלילת זכויות פוליטיות מהמיעוט הערבי בישראל. 53% מהציבור היהודי תומכים בעידוד הגירת ערבים מישראל. בקרב העולים השיעור הוא: 77%, שרבים מהם רואים באזרחים הערבים את 'דמות האויב', 'האחר'. 33% מהיהודים הוותיקים לעומת 23% מיוצאי חבר המדינות מוכנים לצרף ערבים אזרחי ישראל לממשלה או לשתף אותם בהחלטות גורליות למדינה, וקרוב לשליש מהציבור הכללי תומכים בצורך לשלול מערבים אזרחי ישראל את הזכות לבחור ולהיבחר לכנסת. 41% מהיהודים הוותיקים לעומת 28% מהעולים גורסים שערביי ישראל מקופחים לעומת אזרחים יהודים.

זכויות האזרח

רוב הישראלים סבורים כי זכויות האזרח בישראל אינן פחותות מאשר במדינות אחרות. ב-2009, 26% מהנשאלים השיבו כי בישראל יש פחות זכויות מאשר במדינות אחרות. 54% מכלל הציבור - 56% מהוותיקים ו-67% מהעולים - סבורים כי רק אזרחים הנאמנים למדינה זכאים ליהנות

מזכויות אזרח. 38% מכלל הציבור - 43% מהוותיקים לעומת 23% מהעולים - סבורים כי לאזרחים היהודים צריכות להיות יותר זכויות מאשר לאזרחים הלא יהודים.

שוויון מגדרי

במסגרת היבט הזכויות, החוקרים בדקו גם את סוגיית השוויון המגדרי. 67% מהציבור מתנגדים לאמירה שגברים הם מנהיגים פוליטיים מוצלחים יותר מנשים. התמיכה הגבוהה ביותר באמירה זו (53%) נמצאה בקרב החרדים, ובקרב העולים מחבר המדינות (50%). העולים, למרות היותם חילונים, מחזיקים בעמדות מסורתיות יותר כלפי נשים. בעוד ש-19% בלבד מהיהודים הוותיקים ו-24% מהאזרחים הערבים סבורים שטוב יהיה אם הגבר יפרנס בחוץ והאישה תטפל בבית, 46% מהעולים מחזיקים בדעה זו. 79% מכלל הציבור הסכימו כי לאישה ולגבר חשוב באותה מידה לפתח קריירה, ובעניין זה לא נמצא הבדל משמעותי בין הוותיקים לבין העולים.

היבט הציבות

אמון הציבור במוסדות המדינה

החוקרים בדקו את אמון הציבור במוסדות המדינה כאחד המדדים ליציבות הדמוקרטיה הישראלית. אחרי מבצע 'עופרת יצוקה', עלה האמון בצה"ל מ-79% ב-2008 ל-88% ב-2009. גם האמון במוסד הנשיאות עלה מאז החליף שמעון פרס את משה קצב - מ-22% ל-60%. האמון בכלל המפלגות נמוך: 21%, אבל האמון במפלגה הספציפית שהמשיבים הצביעו בשבילה מגיע ל-62%. בית המשפט העליון זוכה לאמונם של 57% מהמשיבים ומערכת בתי המשפט ל-52%. ואילו המשטרה מקבלת 40% בלבד, שיעור נמוך גם בהשוואה למדינות דמוקרטיות אחרות, והיא מדורגת במקום ה-20 מבין 24 מדינות.

רצון לחיות בישראל

אינדיקטור נוסף ליציבות הוא רצון האזרחים לחיות בישראל. 77% מהישראלים, לרבות כלל העולים, משוכנעים ברצונם לחיות בארץ. אולם בקרב גילאי 18-30 רק 50% מהעולים לעומת 77% מהוותיקים רוצים להישאר בארץ. הגורמים המרכזיים המגבירים את הרצון להגר מישראל הם המצב הביטחוני (יותר בקרב העולים) והרצון לשפר את רמת החיים (יותר בקרב הוותיקים). מאז מלחמת לבנון השנייה חלה ירידה בשיעור האזרחים המשוכנעים שרצונם לחיות בארץ, אך בעוד שבקרב הוותיקים חלה התאוששות מרשימה (80%) ביחס לממצאים בשנים קודמות, בקרב יוצאי חבר המדינות המצב שונה (48% בלבד). 92% מהוותיקים רוצים שילדיהם או נכדיהם יחיו בארץ, לעומת 74% מהעולים. אולם פילוח הקטגוריות לפי קבוצות גיל מראה שבקבוצת הגיל 31-40, 80% מהוותיקים רוצים לגדל את ילדיהם בארץ לעומת 28% בלבד בקרב יוצאי חבר המדינות, שרובם חיים ביישובי הפריפריה וסובלים מתחושת איום גבוהה. במציאות, שיעור ההגירה (עזיבת ישראל) בקרב יוצאי חבר העמים גבוה בהרבה משיעור ההגירה בקרב הוותיקים.

שייכות לקהילה

החוקרים עסקו בהרחבה בסוגיית הסולידריות החברתית והשייכות לקהילה. נמצא ש-80% מכלל הציבור היהודי (88% מהוותיקים) גאים בישראליותם. בקרב האזרחים הערבים - רק 38% מרגישים כך. 66% מכלל הציבור - 73% מהיהודים הוותיקים לעומת 59% מיוצאי חבר המדינות ו-33% מהציבור הערבי - חשים שייכות למדינה. באופן מפתיע נמצא כי 53% מהישראלים חושבים

שהתנאי החשוב ל'להיות ישראלי באמת' הוא להיוולד בארץ. מסתבר שגם במדינות אחרות בעולם רווחת התפיסה, שכדי להיות אזרח אמתי אדם חייב להיוולד במדינה. האזרחים הערבים חושבים שאין דבר חשוב יותר להגדרת השייכות מאשר להיוולד בארץ ולגור בה. היהודים הוותיקים והעולים מסכימים שכדי להיות ישראלי חייב אדם לדבר עברית ולהכיר את התרבות הישראלית הפופולרית. נראה שלמרות הסתגרותם ב'גטו' התרבותי שלהם בחיי היומיום, מזהים העולים את כרטיסי הכניסה לחברה הישראלית כמו הוותיקים.

יחסים בין קבוצות בחברה

האמון ביחסים החברתיים הוא רכיב חשוב במערך היחסים בקהילה פוליטית, אולם 72% מהציבור בישראל סבורים שבדרך כלל או תמיד יש צורך בזהירות ביחסים עם בני אדם. במגזר הערבי 87% סבורים כך, ובקרב העולים מחבר המדינות: 80%. דירוגה של ישראל במדד האמון החברתי נמוך יחסית: מקום ה-24 מתוך 28 המדינות שנבדקו.

כדי לבדוק את מידת הסובלנות הפוליטית בחברה, שהיא תנאי הכרחי ליישום ערכי הדמוקרטיה בתחום החברתי והפוליטי, נתבקשו הנשאלים להגדיר את יחסם לערבים אזרחי ישראל (השסע הלאומי); לפעילי ימין ולפעילי שמאל (השסע הפוליטי); לדתיים, לחילוניים ולחרדים (השסע הדתי); ולקהילה ההומו-לסבית (יחס למיעוט מגדרי). הערבים, החרדים ופעילי השמאל מקבלים יחס שלילי במדגם היהודי הכללי, תומכי הימין מביעים יחס שלילי לפעילי השמאל ולהיפך. תומכי המרכז מתונים יותר, פרט ליחס לחרדים. בקרב העולים, תומכי הימין והמרכז, דהיינו 88% מכלל ציבור העולים, מביעים יחס שלילי כלפי פעילי השמאל, ופעילי המרכז מגלים יחס שלילי כפי החרדים ופחות מתניות מאשר המרכז הכלל-יהודי כלפי קבוצות אחרות.

מידת הלגיטימיות הניתנת לשימוש באלימות מצביעה על פוטנציאל של איום על היציבות. 74% מהציבור אינם מצדיקים בשום מצב שימוש באלימות להשגת מטרות פוליטיות. בקרב צעירים בני 18-30, שיעור המסכימים ללגיטימציה לשימוש באלימות פוליטית הוא 27% בכלל האוכלוסייה, 33% בקרב יוצאי חבר המדינות, 35% בקרב הערבים אזרחי ישראל ו-22% בקרב היהודים הוותיקים.

ויתורים טריטוריאליים

בתחום הוויתורים הטריטוריאליים נבחנו שתי שאלות: האחת עוסקת בפינוי יישובים מעבר לקו הירוק במסגרת הסדר קבע; השנייה נוגעת להעברת השכונות הערביות בירושלים במסגרת הסדר קבע. בקרב כלל הציבור היהודי, 48% אינם מוכנים לפינוי יישובים מעבר לקו הירוק במסגרת הסדר קבע, 37% מוכנים לפינוי יישובים מבודדים ו-15% מוכנים לפנות את כל היישובים מעבר לקו הירוק. עמדותיהם של העולים נציות יותר: 64%, 30% ו-6% בהתאמה. בסוגיית ירושלים, קבוצות המרכז והשמאל בקרב העולים מחזיקות בעמדות נציות יותר מאשר בקרב המרכז והשמאל בכלל המדגם היהודי.

סיכום הממצאים הבולטים בסקר

המחברים מסבירים כי עיסוקם הנרחב בסוגיית ההשתלבות הפוליטית של העולים מאפשר לקבוע שנכון ל-2009, התרבות הפוליטית של עולי חבר המדינות נבדלת מזו של יתר הקבוצות במדינה. בדרך כלל העולים מביעים עמדות פחות ליברליות וסובלניות כמעט בכל תחום ונושא שנבדקו. יתר על כן, למרות הדעה הרווחת ש'הפוליטיקה הרוסית' נטמעה בישראל, העולים אינם חשים שותפות מלאה במתרחש סביבם, והם מביעים עמדות המזכירות את דפוס ההתנהגות הפוליטית במשטר

הסובייטי - מה שמעיד על השתלבות פוליטית חלשה במרחב הדמוקרטיה הישראלית. הם חשים שאינם יכולים להשפיע על המציאות שבה הם חיים ותפיסתם האזרחית פסיונית מאוד. החוקרים סוברים שההשתלבות הפוליטית של העולים היא חלקית בלבד ומסתכמת בהשתתפות סדירה בבחירות, וכי תחושות כאלה עלולות לשמר את הבעיות החברתיות-כלכליות שנדונו בסעיפי מדד הדמוקרטיה 2009.

יוצאי חבר המדינות מעדיפים מנהיגים חזקים או שלטון מומחים שאינם תלויים במנגנונים הדמוקרטיים. רבים מהם אינם מרוצים מהדמוקרטיה הישראלית, ושתי השיטות - מנהיגים חזקים או מומחים - נראות להם תחליף טוב למשטר הישראלי הנוכחי. מתברר, לפחות לפי מחקר זה, שמצב רוחם קשה יותר משל הוותיקים, הבעיות שהם סובלים מהן חמורות יותר ותגובותיהם חריפות יותר.

ההשתלבות החברתית-כלכלית של העולים מחבר המדינות בישראל

כמיליון עולים מבריה"מ לשעבר הגיעו לארץ מאז 1989. הם היגרו לארץ בהמוניהם בשל גורמים הקשורים ישירות לסוגיות כלכליות ולא-היציבות הפוליטית שאפיינה את ברית המועצות לפני התפרקותה. העמדה הרווחת בחברה הישראלית היא שלמרות הקשיים והבעיות, למעלה מ-80% מציבור זה, לרבות הלא יהודים שביניהם, מרוצים מהחלטתם לבוא ורואים את ישראל כביתם. העלייה הרוסית קידמה את ישראל בתחום הכלכלי בזכות ההון האנושי הרב שהביאה, הנכונות לעבוד קשה בכל עבודה ולהשקיע בחינוך הילדים. עם זאת, החוקרים מצאו שהעולים הללו מודאגים מאוד בשל המצב הביטחוני בארץ, ויש בהם שאינם בטוחים ברצונם לחיות בישראל ולגדל כאן את ילדיהם.

השתלבות כלכלית - נתונים אובייקטיביים

עשרים שנה אחרי תחילת העלייה מבריה"מ לשעבר, השתלבותם הכלכלית של העולים טרם הושלמה. ציפיותם שאחרי ירידה במעמד הכלכלי בשלב הראשון בשל עבודה שאינה תואמת בהכרח את מקצועו של המהגר תבוא חזרה למעמד המקורי - לא תמיד נתמשה. יתר על כן, משכורתיהם בתפקידים זהים לאלה של ישראלים ותיקים נמוכות יותר, אחוז המשתייכים ל'צווארון הכחול' לא פחת, וחלה ירידה יחסית ברמת ההשכלה של העולים הצעירים. בעוד שבארה"ב הייתה הצלחה יחסית של המהגרים הסובייטיים, והם השתלבו במהירות יחסית במעמד הביניים האמריקני, בישראל לא תוקנה הירידה במעמד התעסוקתי של המהגרים המשכילים. המשק הישראלי הקטן והבלתי גמיש די הצורך התקשה לקלוט אותם במקצועות החופשיים. אולם הירידה במעמד הכלכלי נוגעת בעיקר לדור המבוגר יותר. הדור הצעיר מיטיב יותר להשתלב, רכש השכלה ומצליח בתחום הטכנולוגיות הגבוהות. המחברים טוענים כי אפשר להניח במידה רבה של ביטחון שלבעיות הדור המבוגר של העולים יהיו השלכות על התקדמות הדור הצעיר, כיוון שבדרך כלל הורים מורשים את המעמד הכלכלי לילדיהם. גם בתחום הדיור הבעיות חריפות. דירות נרכשו על ידי איחוד סל הקליטה של כמה דורות וקבלת משכנתא מסובסדת, אך רק 30% מהמהגרים הם בעלי דירות. רוב העולים גרים בצפיפות, בתנאי דיור ירודים בסביבה קשה. המחברים קובעים כי לתהליך הירידה במעמד החברתי והכלכלי יש השלכות קריטיות על העולים, המתבטאות בתחושות ניכור מהמדינה, בהגירה מהארץ, בירידת כוח המשיכה של ישראל בעיני עולים פוטנציאליים ובניצול לא ראוי ולא אפקטיבי של פוטנציאל העולים במשק הישראלי.

השתלבות חברתית

הגירה המונית מתאפיינת במפגש מורכב וקשה בין תושבי המקום לבין המהגרים. הקושי מתבטא בשוני ביניהם ובתחרות על המשאבים הכלכליים, על משאבי התעסוקה והדירה. נטיית העולים מחבר המדינות, שרובם חילוניים ומקצתם אף אינם יהודים על פי ההלכה, לשמר ערכים ודפוסי התנהגות שהביאו איתם, נתפסת בעיני החברה הישראלית הקולטת כחוסר רצון להשתלב במדינה החדשה. לכך יש להוסיף את הסטראוטיפי בקרב הציבור על יוצאי חבר המדינות, שמגדיר אותם כאינטליגנטים ומשכילים אך גם כקשורים למאפיה רוסית, לפשע, לגטו רוסי ולא לאלוהולזים.

ממצאי הסקר על השתלבות העולים

השתלבות כללית: השאיפות והציפיות

החוקרים השוו את ממצאי הסקר עם הממצאים האובייקטיביים. הם מצאו כי 45% מהעולים בני 18-30 - אלה מהם שלמדו בישראל ושירתו בצה"ל - הצליחו לממש את שאיפותיהם. אולם יש קבוצות גיל אחרות שהן מרוצות פחות, בעיקר גילאי 31-40, שרק 21% מהם הגשימו את שאיפותיהם במידה רבה. העולים שבאו לישראל משנת 2000 ואילך, קבוצה צעירה יחסית, משיבים ברובם ששאיפותיהם מומשו במידה רבה או מסוימת. החוקרים משערים כי ייתכן שהיו מצוידים יותר מקודמיהם בכלים מערביים להתמודדות עם המשק הכלכלי התחרותי.

השתלבות חברתית: המפגש בין החברה הקולטת לעולים

68% מהציבור היהודי הוותיק מרוצים מעצם בואה של העלייה; בציבור המסורתי והחרדי מרוצים יותר מאשר בציבור החילוני. פילוח המשיבים לפי ארצות מוצא הראה כי מבין המשיבים ששני הוריהם נולדו בארצות האסלאם ('מזרחיים'), 38% טוענים שטוב היה אם לא הייתה העלייה הרוסית קיימת, ואילו מבין המשיבים ששני הוריהם נולדו בארצות המערב ('אשכנזים') רק 20% הסכימו עם אמירה זאת.

קיים פער בין תפיסת החברה הקולטת את תרומתה של העלייה למדינה לבין תפיסתם של העולים: 61% מהעולים סוברים שהם תורמים למדינה יותר משהם מקבלים ממנה, לעומת 20% בלבד מקרב הוותיקים שסוברים כך. לטענת מרבית הוותיקים, עלייה זו קיבלה מהמדינה את המגיע לה ותרמה בהתאם. ואילו בקרב העולים ניכר חוסר שביעות רצון בולט. לדעתם הם אינם זוכים להערכה מספקת על תרומתם לחברה הישראלית.

החברה הישראלית פיתחה סטראוטיפים חיוביים ושלייליים ביחס לעולי חבר המדינות: 83% מהוותיקים סבורים שעולים אלה הם לרוב אנשים משכילים, אך 68% טוענים שבעקבות עלייה זו גבר הפשע בישראל, ורק 55% חושבים שעולי חבר המדינות הם פטריוטים של המדינה (45% לא הסכימו עם אמירה זו). 68% מהוותיקים סבורים שיהדותם של העולים מוטלת בספק ו-69% אינם מוכנים שמישהו ממשפחתם יינשא לעולה שאינו יהודי. באשר לעולים עצמם: 74% מהנשאלים יוצאי חבר המדינות הגדירו עצמם כיהודים משני הצדדים, 8% כיהודים מצד האם, 8% כיהודים מצד האב ורק 10% הגדירו עצמם כלא יהודים.

עמדות בתחום היהדות

אחד הפתרונות המוצעים לעולים שאינם מוגדרים כיהודים על-פי ההלכה הוא הגיור. 56% מהיהודים הוותיקים סבורים שיש לעודד עולים שאינם יהודים לעבור גיור ו-60% מהעולים מסכימים לכך, אף כי רוב העולים חילוניים ותהליך הגיור קשה להם. רבים בקרב הלא יהודים מוכנים לעשות הכול כדי להשתייך לקולקטיב הישראלי, ובמידת הצורך - להתגייר.

השתלבות כלכלית: עבודה שלא במקצוע גם בקרב הדור הצעיר

קיים פער בין המעמד החברתי של העולים בארץ מוצאם לבין מעמדם בישראל. 37% הגדירו עצמם כשייכים למעמד הגבוה והבינוני-גבוה לפני העלייה לעומת 10% בישראל; 14% שייכו עצמם למעמד הבינוני-נמוך והנמוך שם לעומת 36% כאן. במעמד הביניים הפערים פחות חדים: 49% הגדירו עצמם כשייכים למעמד הביניים שם לעומת 54% כאן. הירידה במעמד ניכר בעיקר בקרב מבוגרים בני 70 ומעלה. 12% מהם העריכו את מעמדם שם כנמוך או בינוני-נמוך, ואילו 57% מעריכים כך את מעמדם בארץ. בהקשר זה בולטת גם קבוצת בני 31-40, ש-37% מהם חשים כי מעמדם החברתי במדינה נמוך או בינוני-נמוך. 57% מהעולים אמרו שההוצאה של משפחתם נמוכה מהממוצע, לעומת 34% בקרב הוותיקים.

עולי חבר המדינות הם גם הקבוצה הפסימית ביותר בנוגע לעתיד. למרות המשבר הכלכלי החריף בעולם, 73% מהערבים ומהיהודים הוותיקים אך רק 55% מהעולים צופים שרמת חייהם תשתפר בשנים הקרובות. בקרב גילאי 18-30, 50% מהעולים ומהיהודים הוותיקים בטוחים שרמת חייהם תשתפר, לעומת 39% בקרב הערבים. התמונה משתנה בקבוצת הגיל 31-40, שבה שיעור הוותיקים הבטוחים שרמת חייהם תשתפר עומד על 49% לעומת 17% מהערבים ו-18% מהעולים.

בבדיקת השתלבותם של העולים בשוק העבודה, נבחנה מידת ההתאמה בין השכלה לבין דרישות התפקיד בעבודה. 24% מבין הוותיקים לעומת 54% מקרב העולים השיבו כי דרישות התפקיד שלהם נמוכות מהשכלתם. רק בקרב הצעירים גילאי 18-30 שקיבלו את הכשרתם המקצועית בארץ מצב העולים דומה למצב הוותיקים. ככל שהגיל עולה מתרחב גם הפער בין הקבוצות ועולה שיעור העולים המדווחים על אי התאמה. עוד נמצא כי 47% מאלה שדיווחו כי השכלתם תואמת את דרישות התפקיד שלהם אמרו שמימשו במידה רבה את שאיפותיהם וציפיותיהם בארץ. אף על פי ששיעור ההשתתפות של העולים בכוח העבודה גבוה מזה של הוותיקים, ואף על פי שמשקלם של בעלי השכלה אקדמית בשתי הקבוצות דומה, העולים מועסקים יותר במכירות, בשירותים וכעובדים מקצועיים ובשיעור קטן יותר במשלח יד אקדמי. למרות זאת, המחברים טוענים כי הפערים בתחושה הסובייקטיבית של מימוש עצמי במקום העבודה מתונים יחסית: 78% מהיהודים הוותיקים סבורים שהם מממשים עצמם במקום עבודתם ברמה גבוהה או מסוימת, לעומת 65% בקרב הערבים ו-59% מקרב העולים. מצב זה מעיד, לדעת המחברים, על כושר הסתגלותם של העולים למציאות. לשאלה הפתוחה מהי הבעיה החמורה ביותר שהם נתקלים בה ולא באה על פתרונה, הצביעו 36% מהעולים על בעיות מחום התעסוקה, 19% על בעיות דיוור, 12% על בעיית השפה, 7% על היעדר פנסיה, 7% על בעיית הנישואים האזרחיים, 6% על יחס מפלה ו-13% על נושאים אחרים.

סיכום

הנתונים הנדונים בפרקי הספר מלווים בדיאגרמות צבעוניות, מאירות עיניים, המציגות את ריכוז המידע בכל נושא ונושא. הדיון בסוגיות שהועלו והצגת ממצאי המחקר מציירים תמונה מפורטת ומקיפה של הנושאים השונים. דברי ההסבר המקדימים וסיכומי המסקנות בהירים וממצים.

להלן הערות אחדות, המתייחסות רובן ככולן לממצאים הנוגעים לעולים מחבר המדינות:
א. על-פי הממצאים, הישראלים הוותיקים סבורים כי העלייה מבריה"מ לשעבר נחשבת לסיפור הצלחה: יותר משני שלישים מהציבור הישראלי הוותיק מרוצים מהעלייה וסבורים שהעולים תרמו למדינה וקיבלו ממנה במידה מאוזנת, ו-68% סבורים שיש להמשיך ולהשקיע בעידודה של עלייה זו. הממצא שלפיו 59% מקרב העולים סבורים שהם מממשים את עצמם במקום עבודתם ברמה גבוהה או מסוימת מעיד, לדעת המחברים, על כושר הסתגלותם של העולים.

מסקנה זו נוגדת את הטענה שלפיה השתלבותם החלקית של העולים, שרובם לא הצליחו להשתלב במקומות עבודה התואמים את רמת השכלתם, מעידה על חוסר יכולתו של המשק הישראלי המצומצם לנצל כראוי את ההון האנושי שהגיע לארץ. בהקשר זה ראוי לציין את הפער בין תפיסת הישראלים באשר להשתלבותם של העולים לבין האופן שבו רואים העולים את מעמדם החברתי-הכלכלי בארץ.

ב. הממצאים מראים כי בקרב העולים גילאי 31-40, שבאו לארץ בגיל צעיר מלאי ציפיות גבוהות לשפר את רמת חייהם, רק מיעוט חשים ששאיפותיהם האישיות מומשו ואילו רובם מתוסכלים. רק הצעירים ביותר, שלמדו בארץ ורכשו את השכלתם ואת ניסיון העבודה שלהם כאן, הצליחו להשתלב לפי רמת השכלתם. לעומת הממצא האופטימי הזה באשר לדור הצעיר של העולים, שהוא מיטיב יותר להשתלב, רוכש השכלה ומצליח בתחום הטכנולוגיות הגבוהות, טוענים המחברים כי 'אפשר להניח במידה רבה של ביטחון, שלבעיות הדור המבוגר של העולים יהיו השלכות על התקדמות הדור הצעיר, כיוון שבדרך כלל הורים מורישים את המעמד הכלכלי לילדיהם'. דומה שהערכה זו מתעלמת מהצלחתם, המסחררת לעתים, של בני מהגרים שמתחילים את דרכם במעמד נמוך בארצם החדשה, להתרומם לעמדות גבוהות בחברתם החדשה.

ג. החוקרים טוענים כי השתלבותם הפוליטית של העולים היא 'חלקית ומסתכמת בהשתתפות סדירה בבחירות בלבד'. מתבקשת השאלה: האם לא מצביע הגידול בייצוגם של העולים בכנסת ה-18 ובמשלה על שינוי ברמת השתתפותו של ציבור זה?

לסיכום, נביא את מסקנתם העיקרית של החוקרים ממדד הדמוקרטיה 2009 ומהדיון בהשתלבותם של העולים מחבר המדינות: תהליך השתלבותה של עלייה זו בחברה הישראלית טרם הושלם, וראוי לצפות להקטנת הפער בין ההון האנושי שהביאה עמה לבין ניצולו לטובת השתלבות מוצלחת ומלאה בישראל.